

Afət KAZIMOVA

AMK-nın dosenti

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: ulya.qanizade@gmail.com

KAMANÇA ALƏTİNİN TƏDRİSİNDƏ İŞLƏMƏ VƏ KÖÇÜRMƏLƏRİN METODİK VƏ PRAKTİK ƏHƏMİYYƏTİ

***Xülasə:** Təqdim olunan məqalədə milli musiqi alətlərinin ifaçılıq mədəniyyətinin yüksəlməsində peşəkar tədrisin mühüm məqamları ilə bağlı araşdırmalar aparılmışdır. Müəllif əsas diqqəti kamança aləti üçün nəzərdə tutulan repertuara yönəltmişdir. Məqalədə müəllifin kamança aləti üçün işlənmiş və köçürülmüş əsərlərin metodiki və praktik əhəmiyyəti ilə bağlı fikirləri yer almış, bu vəsaitlərin hazırlanmasında bir sıra mühüm cəhətlərin təhlili verilmişdir.*

***Açar sözlər:** milli musiqi, kamança aləti, kamança üçün köçürmə və işləmələr*

Milli mədəniyyətin əsas daşıyıcılarından biri olan xalq çalğı alətləri peşəkar tədris prosesində öz mövcudluğunu qorumaqla yanaşı, müasir musiqi incəsənətinin irəli sürdüyü yeni ifaçılıq mədəniyyətinin formalaşması, eləcə də ifa metodları və üsullarını da reallaşdırmaq üçün daim rəngarəng repertuara malik olmalıdır. Milli musiqi alətləri əsrlər boyu şifahi ənənəli peşəkar musiqinin, eləcə də xalq musiqi janrlarının ifası üçün tətbiq edilmiş, yalnız XX əsrin əvvəllərindən respublikada təşəkkül tapan peşəkar musiqi təhsilinin yaranması ilə öz repertuarını əsaslı surətdə genişləndirmişdir. Bu proses milli musiqi alətlərinin tədrisə daxil edilməsi ilə daha da güclənmişdir.

XX əsrin əvvəllərində dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyli peşəkar kollektivləri yaratmaqla, xalq musiqi janrları ilə bərabər, klassik əsərlərin də xalq çalğı alətləri tərəfindən ifasını tədrisən reallaşdırmışdır. Öz həmkarlarını da bu işə cəlb edən Ü.Hacıbəyli milli musiqi alətləri üçün əsərlər bəstələməklə tədris repertuarının formalaşmasını mühüm hesab etmişdir. Bununla yanaşı, milli musiqi alətləri üçün bəstəkar və pedaqoqlar tərəfindən çoxlu sayda müxtəlif klassik əsərlərdən köçürmələr və işləmələr də bu prosesi sürətləndirməklə bərabər, xalq çalğı alətlərində yeni ifaçılıq üsul və metodlarının yaranması ilə səciyyələnmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərində xalq çalğı alətləri üçün orijinal əsərlərin sayı məhdu idi. Bu səbəbdən də demək olar ki, bütün bəstəkarların yaradıcılığında milli musiqi alətləri üçün köçürmə və işləmələr yer alırdı. Həmin əsərlərin əksər hissəsi xarici ölkə bəstəkarlarının yaradıcılığına aid idi. Onların sırasında iri formalı və miniatur janrların toplandığı məcmuələr, Avropa musiqi alətləri, eləcə də hər hansı milli musiqi aləti üçün yazılmış əsərlərin işləməsi və köçürmələri mövcud idi.

Qeyd edək ki, müasir dövrdə də milli musiqi alətləri üçün işləmə və köçürmələrin hazırlanması aktiv şəkildə davam etdirilir və yeni mahiyyət kəsb etməyə başlamışdır. İlk növbədə işləmə və köçürmələr sırasında sadəcə Avropa və rus bəstəkarla-

rının əsərləri deyil, eyni zamanda Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri də yer almağa başlamışdır. Bu baxımdan, tar üçün yazılmış konsertlərin kamança üçün işləmə və köçürmələrini misal göstərmək olar. İki alətin ifa texnikası, tembr və akustik imkanları olduqca fərqlidir. Belə ki, tar simli-mizrablı, kamança isə simli-kamanlı alətlər qrupuna aiddir. Tar üçün yazılmış əsərlərdə bəstəkarlar alətin bədii-texniki imkanlarını nəzərə aldığı halda, köçürməni həyata keçirən mütəxəssisdən xüsusi bacarıq və həssaslıq tələb olunur ki, kamança ifasında səslənən versiyada əsərin bədii, obraz-emosional təcəssümü öz mahiyyətini itirməsin. Eyni zamanda köçürmə zamanı tar üçün nəzərdə tutulan partiyada yer alan bədii-texniki ifaçılıq məqamlarının kamança üçün əvəz olunması bəstəkar və ya pedaqoqdan xüsusi məharət tələb edir. Bütün bunların nəzərə alınması və xüsusi ustalılıqla həyata keçirilməsi üçün mütəxəssisin hər iki alətin ifaçılıq xüsusiyyətlərini mükəmməl bilməsi mühüm şərtidir.

Sadalanan keyfiyyətlərin əldə olunması üçün isə musiqiçinin bəstəkar və ya pedaqoq olması və bu işdə uzun illər əmək sərf etməsi ilə yanaşı, müasir incəsənətdə baş verən hadisələrə qarşı həssas münasibəti də önəmlidir. Belə ki, müasir ifaçılıq mədəniyyətinin formalaşmasında rol oynayan əsas faktorları diqqət mərkəzində saxlamaq, yeni tendensiya və təmayüllərə qarşı açıq olmaq və milli musiqi alətində ifaçılıq ənənələrinin müasir incəsənətə inteqrasiyası prosesinin izləyicisi deyil, iştirakçısı olmaq əsas şərtlərdən hesab olunur. Xüsusilə gənc nəslin yetişdirilməsində müasir dinləyicinin tələblərini nəzərə almaq, gənc ifaçıda dünya musiqi incəsənətində baş verən yeniliklərə, inkişaf istiqamətlərinə maraq oymatmaq pedaqoqun qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri hesab olunur. Məhz bu şəkildə müasir dövrün musiqi sənəsinə də yer ala bilən ifaçı yetişdirmək mümkündür.

İfaçılıq mədəniyyətinin formalaşmasında müxtəlif alətlər üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərin kamança üçün köçürülməsi bu alətin bədii və texniki imkanlarının genişlənməsi, mümkün ola biləcək akustik və tembr boyalarından istifadə etmək, yeni ştrix və nüansların tətbiqi cəhətdən olduqca mühümdür. Xüsusilə işlənən və ya köçürülən əsərlər sırasında müasir nümunələrin yer alması bu məsələlərin həllində təkan rolunu oynaya bilər. Müasir bəstəkar yaradıcılığında musiqi alətinin bədii, texniki, akustik, tembr imkanlarından maksimal istifadə etməklə yeni obraz-ifadə vasitələrinin yaranması geniş vüsət almışdır. Bu tendensiyalar milli musiqi alətləri üçün yazılmış əsərlərdə də öz əksini müəyyən qədər tapmağa başlamışdır. Bu baxımdan, V.Allahverdiyevin solo tar üçün “Ballada”, C.Quliyevin saz və zurna alətləri üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərini, A.Əzimovun ney və fortepiano üçün “Alatoran” əsərini və s. göstərmək olar.

Köçürmə və işləmələrin əksər hissəsi əsas etibarilə pedaqoqların sayəsində ərsəyə gəlmişdir. Bu işdə təcrübəli müəllimlər böyük zəhmət sərf edərək, ifaçılıq və tədris repertuarının zənginləşməsi üçün çoxlu sayda köçürmə və işləmələr hazırlayaraq ifaçılıq mədəniyyətinin yüksəlməsinə təkan verir. Bu nümunələrin tədris prosesində tətbiq olunması milli musiqi alətlərində ifa edən gənc tələbələrin ifaçılıq mədəniyyətinin yüksəlməsində mühüm rol oynayır. Pedaqoqlar tərəfindən hazırlanmış köçürmə və işləmələrin əsas xüsusiyyətlərindən biri, müəllifin əsəri köçürən və ya işləyən zaman alətin bədii və texniki imkanlarını nəzərə alınması, ifaçılıq zamanı yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması üçün uyğun applikatora, tonal yüksəklik kimi

məsələləri göz önündə tutması bu nümunələrin əhəmiyyətini daha da artırır.

Köçürmə və işləmə üçün seçilən əsərlər sırasında iri həcmli əsərlər və kiçik miniatürlər yer alır. Qeyd edək ki, milli musiqi alətləri üçün yazılan əsərlər sırasında iri həcmli əsərlər azlıq təşkil edir. Bura daha çox konsert janrını aid etmək olar. Tədris proqramında tələbələrin iri forma olaraq konsert ifa etməsi əsas şərtlərdən biri hesab olunur. Nəticədə konsert janrında rəngarənglik yaratmaq çətinləşir. Bu fikri xüsusilə kamança aləti üçün nəzərdə tutulan proqrama aid etmək olar. Kamança üçün orijinal konsertlər sırasında H.Xanməmmədovun, Z.Bağirovun və Ə.Rəhmətovanın konsertlərini göstərmək olar. Tədris müddəti 4 il bakalavr, 2 il də magistr pilləsini əhatə etdiyini və hər tələbənin hər il ən az bir konsert ifa etməsinin şərt olması bu janrdə əsərlərin sayının çox olmasını tələb edir. Lakin kamança üçün yazılmış konsertlərin sayının az olması, bu alət üçün yeni konsertlərin köçürülməsinə ehtiyac olduğunu göstərir.

Bu sahədə görülən işlər uzun illəri əhatə etsə də, yeni köçürmə və işləmələrdən ibarət məcmuələrin, vəsaitlərin yaranması davam edir. Bu baxımdan, H.Xanməmmədovun tar ilə simfonik orkestr üçün bəstələnmiş konsertlərinin köçürmələri, T.Bakıxanovun 1 sayılı tar ilə simfonik orkestr üçün konsertinin köçürməsini, C.Cahangirovun skripka ilə simfonik orkestr üçün konsertini, A.Rzayevin skripka ilə simfonik orkestr üçün konsertini, S.Ələsgərovun tar ilə simfonik orkestr üçün konsertini, S.Rüstəmovun tar ilə simfonik orkestr üçün konsertini və s. qeyd etmək olar. Göründüyü kimi, konsertlər əsas etibarilə tar repertuarına aiddir. Lakin onların sayı bununla bitmir. Belə ki, kamança üçün işləmə və köçürmələr sırasında xeyli sayda Avropa və rus bəstəkarlarının da əsərləri yer alır. İ.S.Baxın, V.A.Mosartın, F.Mendelsonun skripka və orkestr üçün nəzərdə tutulmuş konsertləri kamança üçün köçürülmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, işləmə və köçürmələr sırasında xarici ədəbiyyatda daha çox skripka üçün yazılmış əsərlər yer alır. Bu əsərlərin köçürülməsi müəllifdən xüsusi zəhmət tələb etmir. Bu da ilk növbə iki alətin bədii və texniki imkanlarının, ifaçılıq xüsusiyyətlərinin yaxın olması ilə bağlıdır. Miniatur formalarda isə müraciət olunan əsərlərin janr seçimi daha rəngarəngdir. Onların sırasında nəinki instrumental, hətta vokal musiqi nümunələri də yer almışdır. Vokal janrlardan həm mahnı və romanslar, həm də operalardan seçilmiş nömrələr kamança üçün işlənmişdir. Belə janrların işlənməsi zamanı müəlliflər janrın səciyyəvi cəhətlərini nəzərə almaqla yanaşı, musiqi materialının kamança ifasında səslənməsini şərtləndirən ifaçılıq məqamlarına da nəzarət etməlidirlər. Belə işləmələrdə kamança partiyası ənənəvi olaraq əsas melodiyanın ifası ilə səciyyələnir. Alətin oxunaqlı, lirik tembrini nəzərə alsaq, belə nümunələrin onun ifasında ifadəli səslənəcəyini müəyyən etmək çətin deyildir. Lakin, işləmələrin səciyyəvi cəhəti həm də müəllifdə yaradıcı münasibətin formalaşmasındadır. Eyni musiqi nümunəsini müxtəlif müəllif işləməsində müşahidə etdikdə, musiqi materialına fərdi münasibətin mövcud olduğunu görmək mümkündür. Bu ilk növbədə özünü kamança partiyasının təşkilində və ansambl duetində göstərir. Bununla yanaşı, materialın işlənməsində bir sıra pedaqoji göstərişlər (müəyyən texniki məqamların ifası zamanı applikatura seçimi, ştrix və s.) də rol oynayır.

Kamança üçün işlənmiş və köçürülmüş əsərlərdən ibarət repertuar olduqca zəngin və rəngarəngdir. Onların sırasında çap olunmuş və olunmamış əsərlər yer alır. XX əsrin 80-ci illərin sonunda nəşr olunmuş bir neçə məcmuədən sonra uzun müddət

fasilə yaranmış və 2009-cu ildən bu iş geniş vüsət almışdır. Əsərlərin çap olunması təqdirədir haldır və metodik baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, əlyazma şəklində notların uzun müddət istifadəsi, ötürülməsi zamanla texniki səhvlərin yaranmasına gətirib çıxarır. R.Mirişlinin “Kamança məktəbi” (2009), Ş.Eyvazova və M.Əsədullayevanın “Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının kamança ilə fortepiano üçün işlənmiş valsı” (2010), A.Kazımovanın “Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının kamança ilə fortepiano üçün işlənmiş əsərləri” (2010), A.Əsədullayevin “Xarici ölkə bəstəkarlarının kamança ilə fortepiano üçün işlənmiş iri həcmli əsərləri” adlı dərslər vəsaiti (2011), Y.Şıxseyid tərəfindən kamança və fortepiano üçün işlənmiş pyeslər məcmuəsini (2011), A.Kərimova və T.Ənnağıyevanın “Kamança və fortepiano üçün köçürülmüş əsərlər” (2012), A.Səlimovanın “Kamança və fortepiano üçün işləmə və köçürmələr” pyeslər məcmuəsini (2012), M.Quliyev tərəfindən H.Xanməmmədovun “Tar ilə simfonik orkestr üçün 4 sayılı konsert”inin kamança və fortepiano üçün köçürməsi (2013), dörd müəllif (D.Quliyev, R.İmanov, O.İmanova, R.Rəcəbova) tərəfindən tərtib olunmuş yeni “Kamança məktəbi” (2013), Ş.Eyvazovanın Kamança üçün duetlərdən ibarət dərslər vəsaitini (2014), A.Əliyev tərəfindən H.Xanməmmədovun “Tar ilə simfonik orkestr üçün 3 sayılı konsert”inin köçürməsini (2016), Y.Vəliyev və D.Quliyevin “Kamança və fortepiano üçün işləmələr” pyeslər məcmuəsi (2016) A.Şükürovanın “Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının kamança ilə fortepiano üçün işlənmiş və köçürülmüş əsərləri” pyeslər məcmuəsini (2017), A.Vəliyev və D.Quliyevin “Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının əsərləri” (2017), M.Əsədullayev və T.Əsədullayevin “Xarici ölkə bəstəkarlarının əsərləri” dərslər vəsaitini (2018), A.Kazımova tərəfindən C.Cahangirovun “Skripka və orkestr üçün konsert”inin kamança və fortepiano üçün köçürməsini (2018), eləcə də T.Bakıxanovun “Tar ilə simfonik orkestr üçün 1 sayılı konsert”inin kamança və fortepiano üçün köçürməsini (2018) qeyd etmək olar.

Belə məcmuələrin yaranması bu sahədə müəyyən təcrübənin formalaşması ilə nəticələnmişdir. İşləmələrin hazırlanması zamanı müəllifin yaradıcı fantaziyası xüsusilə qeyd olunmalıdır. İlk növbədə əsərin seçilməsi, kamança üçün uyğun tonallığın müəyyən olunması, əsərdə yer alan texniki məqamların alətin imkanlarına uyğunlaşdırılması, müşayiət partiyasının hazırlanması (orkestr müşayiətinin fortepiano üçün işlənməsi) müəllifdən xüsusi bilik və bacarıqlarla yanaşı, yaradıcı münasibət də tələb edir. Hazırlanan materialın həm pedaqoji cəhətdən, həm də ifaçılıq mədəniyyətinin yüksəlməsi baxımından əhəmiyyəti nəzərə alınmalıdır. Xüsusilə iri həcmli əsərlərin işlənməsi zamanı müəllifin bəstəkar əsərinə özünəməxsus yanaşma tərzini, alətin bədii və texniki imkanlarının tərənnümü özünü göstərir. Bu məsələlərə kompleks yanaşma əsərin digər alət üçün işlənməsi zamanı bədii mahiyyətini itirməməsi və obraz-emoşional aləminin ifadəli şəkildə çatdırılmasında əsas rol oynayır. Bu məqam xüsusilə opera və balet nömrələrinin, vokal janrların işlənməsində nəzərdə tutulmalıdır. Müəllif bu tip əsərləri işləyərkən onun vokal mahiyyətini instrumental şəkildə təcəssüm etdirməyə çalışır.

Nəticə olaraq söyləyə bilərik ki, milli musiqi alətlərin ifaçılıq mədəniyyətinin peşəkar səviyyədə inkişaf etməsində və dünya musiqi səhnəsində təbliğ olunmasında bu alətlər üçün yazılmış orijinal əsərlərlə yanaşı, işləmə və köçürmələrin əhəmiyyəti

danılmazdır. Xüsusilə, bu alətlərin tədris müəssisələrində öyrədilməsi milli ifaçılıq repertuarının formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Mövcud repertuarın əsas hissəsini isə məhz işləmə və köçürmələr təşkil edir. Bu baxımdan, milli musiqi alətlərimizi tədris edən pedaqoqlarımızın əməyi böyükdür və bu ənənə davam edərək gələcək nəsillərə ötürülməsi Azərbaycanda milli musiqi ifaçılığının inkişafına böyük təkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişünaslıq-orqanoloji tədqiqat). B.: Adiloğlu, 2002, 454 s.
2. Bədəlbəyli Ə.B. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. B.: Elm, 1969, 246 s.
3. Nəcəfzadə A.İ. Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin izahlı lüğəti. B.: Min bir mahnı, 2004, 224 s.

Афат КАЗЫМОВА
Доцент АНК

МЕТОДИЧЕСКАЯ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ И ОБРАБОТОК ДЛЯ ИНСТРУМЕНТА КЕМАНЧА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

***Резюме:** В представленной статье автор основное внимание уделяет репертуару, предусмотренному для инструмента кеманча. В статье изложены мысли автора относительно методической и практической значимости произведений, разработанных и переложённых для инструмента кеманча, а также представлен анализ ряда важных аспектов в подготовке исполнителей.*

***Ключевые слова:** национальная музыка, кеманча, переложения и обработки для кеманчи*

Afat KAZIMOVA
ANC, Associate Professor

METHODICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF THE DEVELOPMENT AND CONVERSION OF THE KAMANCHA INSTRUMENT IN EDUCATION

***Summary:** The presented article deals with the researches regarding the important moments of professional education in improvement of the culture of performance of national musical instruments. The author focuses on the repertoire provided for the kamancha. The article presents the author's thoughts on the methodological and practical significance of works developed and converted for the kamancha instrument, and provides an analysis of the main aspects in the preparation of these subjects.*

***Key words:** national, music, instrument, instrumental, transposition, development*

Rəyçilər: AMK-nın dosenti Adıgözəl Əliyev;
AMK-nın dosenti Ramiz Əzizov